

véházi; bliccelőnek minősítette, főpincérek és bázongoristák által elhangzott véleményeket idézve macskaköröm között azzal a szándékkal, hogy ő se maradjon adós. Napokig bárki figyelemmel kísérhette Tizenkilenc és Egyhijjahunz nemes párviadalát „előkelő” lapjaik hasábjain. Nem volt olyan gyalázatoság, amivel Tizenkilenc nem illette volna Egyhijjahunzat és viszont. „Baráti köröknek” kellett közbelépnie, hogy a független bíróság mondja ki az utimót. És mindez egy kritika miatt. Egy olyan kritika miatt, amely végeredményben még nem is volt kritika, csak nem volt éppen recenzió. Tizenkilenc ettől is agyszéllhüdést kapott. Kibirta volna-e vajjon azt a kritikát, amely nem is a helyi viszonyoknak megfelelő eszközökkel mér, hanem belekeveri a dolgokba az emberiség kérdéseit, a világ-egyetemet, a napot, a holdat és csillagokat, és a Jupiterlámpánál viszonylagosan mily keveset ér. Hogy a legnagyobb művészi munka is hiu dilettantizmus, fuser erőszakoskodás és bornirt szappanbuborék. Kicsinyes magánügye az agyalágyult embernek, aki állandóan „gondolatokba burkolózik.” Kritikával sohasem jutott volna el mai helyzetébe a világ. Hogy oda jutott, ahol találja magát, azt a recenzióknak köszönheti. A recenzióknak, amely megdicsérte a trágyagödört, a negyvenfokos hideget, az ötvenfokos meleget, az éhségtől szédelgő munkanélküli istenbevetett reménykedését, a féllábú hős katonát, ésatöbbit, ésatöbbit. A recenzióknak köszönheti mindazt, ami ezen a világon és ezért a világrért való, amely mindent megdicsér, kivéve egyet: a kritikát. Tiszta üveghangját nem bírják az ő, duruzsoláshoz, pletykálkodáshoz és összeomló világok zürzavaros lármájához szokott fülei.

(Budapest)

Remenyik Zsigmond

VILÁGPOLITIKAI PROBLÉMÁK

A FASIZMUS MEGHATÁROZÁSA

1. Ritkán fordult még elő, hogy valamely történeti eseményről a kortársak véleménye annyira különböző s homlokegyenest eltérő lett volna, mint az körülbelül 10 éve a fasizmusról, nemcsak a fasizmus politikai szerepét, hanem annak külső jegyeit illetőleg is megállapítható. Ha csak könyvek, újságok és folyóiratok állottak volna rendelkezésünkre, nem tudtuk volna megállapítani, hogy nagykapitalisták vagy kispolgárok, katonák vagy munkások regreszív-e vagy progresszív, átmeneti-e vagy tartós mozgalmáról van szó. S mindez akkor, amikor a fasizmus se nem titkos szövetség, se nem valami zanzibári jelenség.

Ezeknek a fasizmusról szóló téves véleményeknek, leírásoknak és értelmezéseknek közvetlen magyarázatát a fasizmus gyors fejlődése s azok az ellenmondások adják, amiket maga a fasizmus tartalmaz. Ha ezek a vélemények tévesek és elégtelenek is, úgy még mindig tartalmaznak bizonyos mennyiségű igazságot, amennyiben azok a fasizmus fejlődésének bizonyos meghatározott időpontjára, vagy bizonyos meghatározott körzet fasizmusára, avagy csak a fasizma szervezetek szociális összetételére, módszerére vagy ideológiájára vonatkoznak, — egy a fasizmust illető valóban történeti ítéletnek azonban mindezen elemeket összességükben s kölcsönös vonatkozásaik kontradiktórikus ritmusában kell tartalmaznia.

A fasizmus felőleli fogalomzavar közvetettebb magyarázata kétség-

telenül abban a tényben keresendő, hogy a fasizmus politikai megfigyelői végső soron annak a pártnak a szemszögéből tekintik a fasizmust, amelyhez tartoznak. Az elmélyült válságu országokban párt-szervezési területen a pártok bürokratikus apparátusa a politikai apparátus fölé nőtt, a vitákban a taktikai problémák háttérbe szorították a programpontokat: a sajtóban és az irodalomban közvetlen hatásokra törő agitáció pótolta a gondolkodás bíráló tevékenységét, amely számára csak az igazságról van szó. A la guerre comme à la guerre. A saját kritikai-elemző módszerének eme degradálását a marxizmus sem kerülte el mindig. Az agitáció természete szerint elegyszerűsítő fogalmakkal dolgozik. Az ilyen fogalmak azonban csakhamar elkopnak. Az olyan politikai mozgalomnak ezért, mely a valóságot komolyan akarja megragadni, újból és újból szüksége van a valóban kritikai gondolkodás ellenőrzésére. Amaz előbb említett elegyszerűsítő gondolkodás következtében ma a fasizmus azzá lett, ami Marx idejében a cezarizmus volt: „...a sötét éj, amelyben minden macska fekete”. Marx kortársai minden reakciós mozgalmat „cezarisztikus”-nak neveztek. Ugyanígy számos kortársunk szemében is reakció és fasizmus ugyanazt jelentik. Kétségtelenül: a szavak jelentése mindig konvenció, s ahogy megállapodhatunk abban, hogy minden cseresznyefát gyümölcsfának nevezünk, ugyanilyen könnyen nevezhető a mult jelen és jövő valamennyi politikai formája, az abszolútizmus, a liberálisizmus, a parlamentarizmus és a szindikalizmus, a szociáldemokrácia és a kommunizmus fasizmusnak. Am még a legrenyhébb s az elemzéstől legidegenkedőbb szellemek is könnyen megérthetik, hogy az ilyen nyelvzavar egyenesen az értelem zavarához kell, hogy vezessen, vagy pedig, miután a fasizmus szót speciális értelmétől megfosztották, a fasizmus szót megkülönböztető jelzővel kell ellátni, mi helyt a valódi fasizmustól eltérő politikai hatalmat akarunk megjelölni — vagy érteni. Hisz a nyelvi megkülönböztetés a dolgok megkülönböztetésének a terméke. Kétségtelenül: ugyanaz a dolog különböző névvel illethető, — de ez a költők játéka. Két különböző dologra azonban ugyanaz a név tartósan nem alkalmazható.

A fasizmus nem az egyetlen forma, amit napjaink reakciója ölt.

A demokratikus intézmények leépítésének, s a népi ellenőrzés korlátozásának tendenciája s az a törekvés, hogy egyre erősebb garanciái legyenek az uralkodóosztály megtartásának, — általános törekvése az összes tőkés rendszerű országoknak, még a kimondottan demokratikus országokat sem véve ki. Am ez általános törekvés mögött különbözők a társadalmi erőviszonyok. Ez a tény tökéletes magyarázatát nyeri a társadalom egyenlőtlen fejlődéséről szóló elmélettel.

A formák, amiket a reakció ölt, sohasem önkényesek. Végső elemzésben mindig a történeti helyzet s az osztályok egymásközi vonatkozásai határozzák meg. Ezért lehetséges olyan történeti jelenségeket, amelyek magukban véve nagyon különbözők, s amiket azonban széltében-hosszában fasiztikusaknak jellemeznek, három alaptípusra beosztani: a) katonai diktaturákra; b) a régi államformák reakciós megerősítésére a parlamentarizmus megszüntetése s a hagyományos pártrendszer feloldása nélkül; és c) fasiztikus diktaturára.

2. A katonai diktatura nem tévesztendő össze a fasizmussal. Pronunciamentók és katonai diktaturák mindig voltak, még kapitalizmus előtti kormányformák alatt is, míg a fasizmus napjaink tipikus jelensége.

Katonai diktatura általában nem keletkezik kapitalisztikusan

fejlett országban, ahol erősek a politikai szervezetek és széles rétegű a közpolgárság. Katonai diktatúra olyan visszamaradt országokban keletkezik előszeretettel, ahol a modern polgárság még gyenge, szervezetlen és számos egyéni körbe oszlik el s ahol a feudális elemek még erősek s a hadsereg a legerőteljesebb politikai szervezet.

A katonai diktatúra általában nem változtat a társadalmi status quon. A katonai diktatúra funkciója tisztára konzerváló. Ezzel azonban egyúttal arra is képtelennek bizonyul, hogy szerves egyensúlyt teremtsen a különböző termelési ágak az ipar és a mezőgazdálkodás, a feudális elemek és a polgárság, a külföldi és a belföldi tőke között. Ezzel ellentétben a fasizmus a nagytőke az ipari és pénzügyi szervezet új formáit fejlesztheti ki s ezzel a tőke összpontosítását a legvégsőkig viheti.

Visszamaradt országokban a hadsereg a legerősebb gát a néptömegek u. n. „anarchiája” s az uralkodó politikusok „korrupciója” ellenébe. Ezért nagyon könnyen hatalmába keríti az államhatalmat. Az egyetlen nehézség, amittől valamely pronounciamentó szitóinak tartaniok kell mindig a hadseregen, pontosabban a tisztikaron belüli egyenetlenség! Az uralkodó politikai pártoktól nem kell tartaniok: egy telefonhívás a legközelebbi kaszárnyába elégséges engedelmessé tételükre. Ezzel szemben az út, amit a fasizmusnak a hatalom kivívásáért kell megtennie, sokkal nehezebb. A fasizmus a hagyományos pártok régi rendszerének a feloldásából keletkezik s ezek ellen a pártok ellen nagyon erőteljes politikai harcot kell vezetni. Ugyanakkor a polgárháború legmodernebb fegyvereivel harcol a munkásszervezetekkel szemben hónapokon, gyakran éveken keresztül mielőtt a harc eldőlné.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fasizmusban nincs katonai elem: van, de ez nem alapvető benne. A régi alkotmányos állam valamennyi intézménye (hadsereg, rendőrség, igazságszolgáltatás, iskola) természetesen (vagyis természeténél fogva) részt vesz az állam fasiszta ujjászervezéséért folyó harcban. A fasiszta ujjászervezés természetére azonban jellemző, hogy alapvető elemét a régi alkotmányos állam egyik intézménye sem szolgáltatathatja. Különben a fasizmus fölösleges is volna s fölösleges volna az egész régi pártrendszer lerombolása s a kemény, hosszantartó, véres és bizonytalan kimenetelű polgárháború.

Másrészt a nagy, gazdaságilag fejlett, általános védkötelezettség-gel rendelkező országokban nem oly könnyű a hadsereg politikai célokra való felhasználása, mint a visszamaradt országokban. Az előrehaladott országokban a politikai élet nem a politikusok párt klikkjének a kiváltsága. A nagytömegeknek a politikai életben való részvétele közvetlenül visszatükröződik a hadseregben is, ahol gyakran nemcsak a katonák, hanem a tiszték is különböző politikai irányok követői. Ez magyarázhatja meg, amiért Mussolini Rómába vonulása óta állandóan tiltakozik a tiszteknek a politikai életben való aktív részvétele ellen s amiért „a pártok feletti hadsereg” régi refrenjét ismételve, a fasisztábarát katonai tüntetéseket megakadályozta.

3. Ugyanilyen téves a régi intézményeknek a hagyományos konzervatív pártok vezetése alatt parlamentáris keretek közt történő reakciós megerősítését a fasizmussal összecserélni. A régi államformák reakciós megerősítése általános törekvése valamennyi polgári államnak, még azoknak is, amelyek a munkásmozgalom gyöngesége következtében még nem kerültek közvetlen veszélybe. Még az olyan országokban is, amelyeket a gazdasági, társadalmi és politikai válság a

legkevésbé érintett, még ott is külön törvényeket bocsájtottak ki a munkásszervezetek ellen, s megújították a régi, gyakorlaton kívül került törvényeket s nem vonakodnak a legdrasztikusabb rendszabályokhoz nyulni, hogy a munkásság politikai és gazdasági mozgalmát visszafojtsák. Mindezek valamennyi tőkésrendszerű országban megszokottak, még az olyanokban is, amelyekben a válság még veszélytelen.

Mindezekben a tünetekben kétségtelenül fellelhető a fasiszmus tendenciája, de ez még nem fasiszmus. A fasiszmus később áll be. Olaszországban Giolitti a munkásmozgalom elnyomását hallatlan eréllyel praktizálta anélkül, hogy a legkevésbé is törődött volna a legalitással. Ez kétségtelenül a fasiszmus előkészítése volt, de még nem volt fasiszmus.

Lengyelországban Witos, a nagybirtokosok reprezentánsa, a munkásmozgalmat valóban rémuralom alá vetette. Ezért kormányát fasiszta diktatúrának tekintették. Ez a téves felbecsülés tette lehetővé az igazi fasiszmus kialakulását s a „le a fasiszmuossal!“ jelszóval való hatalomra kerülését. Csak pár évvel később értették meg Lengyelországban, hogy Witos csupán előkészítette a fasiszmus útját, de az ő uralma még nem volt fasiszmus. A lengyel helyzet e téves analízisét a lengyelek Pilsudsky államcsínyje alkalmával nagyon drágán fizették meg.

Hasonló tévedés minden más országban megtörténhet, ahol a válság még nem érte el a fasiszmus kibontakozására alkalmas pontot, s ahol a hagyományos pártok régi rendszere a kispolgárság nagy tömege fölött még ellenőrzéssel bír s a munkásság dezorganizálódottsága a tőke profitját még nem veszélyezteti.

Az események épp eléggé igazolják, hogy a fasiszmus nem valamely különlegesen olasz, hanem nemzetközi jelenség. Miután visszatartottuk azoknak a véleményét, akik mindenütt fasiszmust szimatolnak, még nagyobb határozottsággal kell azoknak a véleményét leküzdenünk, akik bizonyos „alacsonyabbrendű“ népek privilégiumának tekintik a fasiszmust.

4. A fasiszmus meghatározásának kísérleténél az első szempont az időrendi; a válasz arra a kérdésre, hogy miért jelenik meg a fasiszmus?

A fasiszmus először pár viszonylagosan gyenge gazdasági szerkezetű tőkés rendszerű országban jelent meg, ahol az egységes nemzeti állam képződménye még új, ahol tehát hiányzott a tömegekbe gyökerezett hagyománya, közvetlenül a háború után, amikor a proletármozgalom nyomása igen erős volt s a társadalom épülete alapjától a tetejéig megrendült, a történeti pártok régi rendszere összeomlott s a kis- és középpolgárság széles rétegét alarmirozta. A német fasiszmus viszont igazolja, hogy a gazdasági fejlettség nem elégséges valamely országnak a fasiszta veszedelemtől való megóvására.

Kétségtelenül a különböző országok egyenlőtlen fejlődése az egész földkerekségen a politikai tünetmények egyidejű fellépésével áll szemben. Ez a tény a nemzeti különbségek fanatikusait arra készíteték, hogy minden új politikai tünetényt úgy tekintsenek mintha azt egy egyetlen ország viszonyai határoznák meg. Ez volt az arisztokrácia és a papság beállítódása a francia forradalommal szemben, ez

a liberálisoké a restaurációval, a polgároké a munkásmozgalommal s a demokratáké is a fasizmussal szemben. A történelem azonban politikai téren mindig hazuggá bélyegezte ezt a rövidlátást. Az olasz irodalomban ismeretes Don Ferrante, 18. századbeli milánói ideológus, aki a híres, egész Északitáliát elárasztó kolera járvány idején, mielőtt higiénikus rendszabályokhoz nyúlt volna, hosszan afelől filozófált, vajjon melyik elméleti kategóriába tartozik ez az új tünemény: Aristoteles „In rerum natura“-ja szerint a tényeknek csak két kategóriája van: az akcidenziák és a substanciák. Mivel a kolera e két kategória egyikébe sem illett, Don Ferrante azt a következtetést vonta le, hogy a kolera nem létezik. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy a megkapott kolerába bele ne haljon. Ez a szomorú vég vár azokra az ideológusokra is, akiknek irreális a képzelete a fasizmusról és azt hiszik, hogy a fasizmus csak visszamaradt fejlettségű népek közt lehetséges.

Magyarországon a fasizmus a tanácsköztársaság bukása után lépett föl. Olaszországban, Lengyelországban és Finnországban a fasizmus a forradalmi munkásság meghiúsult rohama után következett be. Németországban és Ausztriában a fasizmus egy szerencsétlen forradalom után, egy olyan krízis folyamán, amely minden pártot, beleértve a munkáspártokat is, legbelülről rendített meg.

Az időrend szempontjából tehát a következő két következtetésre jutunk: 1. Csak az olyan országokban nincs még valódi fasiszta mozgalom, ahol a kapitalizmus még nem került komoly veszedelembé. 2. A kapitalisztikus krízis további romlásának és kiterjedésének kilátása, amit a hagyományos polgári pártok széthullása s a krízis meghoszabodása kísér, mely utóbbi a munkáspártokat tehetetlenné teszi, magában hordja a fasizmus további kiterjedésének a lehetőségét.

5. A fasizmus meghatározásának kísérleténél a második szempont az alaktani; a válasz arra a kérdésre, hogy hogyan keletkezik a fasizmus?

A fasizmus első fázisában mindig mint hazafias mozgalom jelentkezik. Olaszországban az első fasiszta háder egyrészt a kapitalizmus válsága következtében hanyatlásra ítélt középosztályból rekrutálódott, amely felkelt hagyományos pártjai és berendezkedései ellen, másrészt a forradalmi reményeikben csatlakozott munkások rétegéből, akik a proletárpártok ellen keltek föl. Olyan tény ez, ami már nem vitatható.

A tanácsköztársaság bukása utáni magyar kormány a városi kispolgárság s a középparasztok koalíciója volt. A fasizmus tulajdonképpen magvát az intellektuális kispolgárság különleges rétege képezte, azokban a helyi szervezetekben, amelyek a Monarchia elleni küzdelem s a független Magyarországért folyó harc fészkei voltak. A középosztály e kis rétege kihasználta a parasztság sikertelen agrárreform miatti elégedetlenségét és abban a téveszmében élt, hogy az antiszemitizmus harci kiáltásával a nagypolgárságot és a pénzarisztokráciát legyőzheti.

Lengyelországban Pilsudsky légionárusai valamennyi osztály kizsigitottjai voltak. Az agrár-reformból kiábrándult parasztság csalódását Pilsudsky hatalmas szövetségesül szerezte meg a vidéken. A kormánypártok felörlődése s a belső és külső nehézségekkel szemben való gyengesége lehetővé tette a lengyel fasisztáknak, hogy magukat a fiatal lengyel állam „pártok felett álló“ megmentőjének játsszák ki.

Ausztriában a Heimwehr szilárd támasza a tiroli parasztság, amely harcban áll Bécs állítólag előjogokat élvező munkásosztályával

és azzal a súlyos nemcsak politikai, hanem gazdasági megterheléssel, amit a nagy birodalom számára teremtett bécsi ipari körzet szükségletei ma a kis Ausztria számára jelentenek.

Németországban a fasizmus előbb felhozott üsmertető jegyei nagy mértékben és rendkívüli világozással igazolódnak be. A fasizmus 1929 óta történt gyors megnövekedése elsősorban a középosztálynak a régi pártokkal szemben való elégedetlenségének a következménye. Az elveszett háború után eltűntek a politika színteréről a régi mérsékelt német pártok. Új egyensúly keletkezett a szociáldemokrácia, a demokratikus pártok és a katolikus centrum közti koalíció alapján, amely a munkásság gazdaságilag tehetősebb részére s a város és vidék középosztályára támaszkodott. A tényleges uralom azonban ebben a koalícióban a pénzarisztokrácia kezében volt. Ez vezetett az 1923. év politikai válságához. A munkásságtól harc nélkül vereséget szenvedett. Így kerültek 1924-ben, Weimar óta először, a császári évek régi pártjai, — ha más név alatt is — ismét kormányra. Az utolsó évek Brüning-féle kormánya a néppártra (a régi konzervatív párt, a nagybirtokosok pártja), az állampártra (a régi haladó párt, a városi kispolgárság pártja) és a centrumra (amely a nevét sohasem változtatta meg, s a katolikus parasztpártja) támaszkodott. Ez a koalíció minden nagyobb rázkódtatás nélkül állta meg a helyét 1931-ig, de nem valósított meg a középosztály reményeiből semmit s megerősítette a munkáspártok ellenzékét. A feloszlásban lévő régi pártok ujracsoportosításának a tengelye a fasizmus.

„A kispolgárság minden készülő forradalomnak a kiegészítő része,“ — írta Marx a 18. Braumairben. Ma hozzá tehetjük, hogy kiegészítő része minden fasiszta mozgalomnak is. Ez a tény azonban ideológiai értelmezéssel nem magyarázható: a középosztállyal „együtt született“ állítólag reakciós szellem meséje túlélt valami. Igenis a kispolgárság osztályhelyzetében kell a magyarázatot keresni. „A mai haladottabb társadalomban a kispolgár helyzetéből kifolyólag egyrészt szocialista, másrészt gazdaságilag beállított, vagyis egyrészt elkápráztatja a nagypolgárság révén kifejtett hatalom, másrészt résztvesz a nép szenvedésében. Polgár is meg nép is egyidejűleg. Alapjában véve azzal dicsekszik, hogy pártállás nélküli, a tényleges egyensúlyát megtalálta és úgy véli, hogy a középszerűsége felülemelkedik. Ez a kispolgár dicsőíti az ellentéteket, mert lényegének alapvonása az ellentét. Ő maga nem más, mint a társadalmi ellentétek megtestesülése.“ (Marx levele Annakow-hoz Proudhon-ról.)

A kispolgár minden társadalmi válság előtt, anélkül, hogy ez tudatos volna benne, a két harcoló párt, a reakció és forradalom kandidátusa. Ha a társadalom két alapvető osztálya harcol, a kispolgár mint a haza, a rend, a civilizáció, az egyetemes közérdek „mindenek felett álló“ lovagja a harcolók közé rohan. A forradalmárok rendszerint hagyományával és záptojással fogadják. A nagypolgárság ezzel szemben egész más fogadtatásban részesíti. A nagypolgárság nem fél az üres szavaktól, mert nagyon jól tudja, hogy hogy kell azokat megföltetni, — amit nagyon sok forradalmár nem tud. „A polgárság minden hájjal meg van kenve“ — írja Uljanov „Pitrin Sorokin elragadó vallomásai“-ban. A nagypolgárság nagyon jól tudja, hogy a demokratikus köztársaság ugyanúgy mint bármelyik más kormányformája a tőkésrendű uralomnak nem más, mint a negyedik rend kézbentartására szolgáló gépezet. A kispolgárság gazdasági helyzete következtében valamennyi életfeltétele révén felismeri ezt az igazságot, sőt még azt hiszi, hogy a demokratikus köztársaság annyi mint „tisztá demok-

rácia, szabad népállam, osztályokon kívüli és osztályok feletti népuralom, a népakarat tiszta megnyilvánulása stb., stb.*

Téves volna azonban azt hinni, hogy a kispolgárság történetileg arra volna ítélve, hogy mindig a dolgozók ellen vonuljon s nem lehet a kollektív mozgalom szövetségese. Ezt a tévedést 1919-ben Olaszországban követték el. Minden tévedés közül ez volt a legsúlyosabb. Minden tévedés közül ez volt az, amely a leginkább sikerre vitte a fasiszmust.

Első következtetés. A fasiszta párt nem tévesztendő össze a hagyományos konzervatív pártokkal, jóllehet azok feloszlásából születik. A fasiszmus keletkezési módja, társadalmi alapja, szervezete, megszületése, ideológiája, vezetője a fasiszusból új, napjainkra jellemző pártot teremtenek. Második következtetés: a fasiszmus nem csupán és nem elsősorban fegyveres zsoldosok mozgalma; a fasiszmus nemcsak és nem elsősorban fehérgárdisták mozgalma, a fasiszmus a tömegek nagy politikai mozgalma. Kezdetben követői többségének figyelmét elkerüli, hogy a kapitalizmus szolgálatában áll.

6. A fasiszmus meghatározásának kísérleténél a harmadik szempont, a dialektikai; a válasz arra a kérdésre, hogy hogyan fejlődik és változik a fasiszmus?

A történeti konzekvencia, mely a sajátos helyzetből kifolyólag minden fasiszta pártra kötelező abban áll, hogy a munkásmozgalom ma nem küzdhető le a pénzarisztokrácia karjaiba való hullás nélkül. Minden uralomra került fasiszta mozgalom beigazolta ezt a törvényt. Eddig egyetlen egy fasiszta párt sem vonhatta ki magát ez alól a sors alól.

A pénzarisztokráciának a fasiszmuhoz való tartozása kikerülhetetlenül maga után vonja az egész régi társadalmi felülépítménynek a fasiszmuhoz való tartozását: minden régi politikai párt és minden régi intézmény, a vezérkartól az egyházig, az igazságszolgáltatástól az egyetlenig, lecsatlakozik.

A magyar fasiszmus az angol bankárokkal való érintkezése következtében elfelejtette aniszemilizmusát. Az agrár-reform érdekében tett demagóg kampánya a régi és új birtok közti groteszk megkülönböztetéshez vezetett, amely a bankok számára a legnagyobb üzletet tette lehetővé.

A lengyel fasiszmus látta a Pilsudsky mithos összeomlását. A parasztok és a városi kispolgárság kizsákmányolása a legnagyobb mértékben sikerrel járt. A teljesen a francia tőkétől függő lengyel pénzarisztokrácia csak az agráriusoknak és az iparnak nyújtott koncessziók révén tartja magát.

Ami Németországban 1933 tavasza óta történt, új és definitív igazolása kifejtett álláspontunknak.

Első következtetés: a kispolgárság tényleg szolgáltatathatja valamely kormányforma politika vezérét: mint osztály azonban semmiféle kormányformát sem tud irányadóan befolyásolni, mert még a fasiszmus is, mely a legerősebb mozgalom, mely valaha a kispolgárság köréből kiindult, a pénzarisztokrácia nyílt diktatúráját s a kispolgárságnak mint osztálynak egy még soha elő nem fordult lekötését jelenti.

Második következtetés: a kispolgárságnak nincs más történeti lehetősége, mint a fasiszmus, vagy a kollektívizmus közti választás.

A háború utáni munkásmozgalom politikai élettensége a kispolgárságot a kapitalizmus körébe sodorta és a fasiszmust győzelemre vitte.